

”איפה העוגה?”¹

משמעותה של עוגת יום ההולדת בקרב עקורים פנימיים
מקיבוץ בנגב המערבי לאחר השבעה באוקטובר²

מילות מפתח: עוגת יום ההולדת, עקירה פנימית, טראומה קולקטיבית, עבודת טיפול
אזרחית

תקציר

עוגת יום ההולדת, אובייקט קולינרי ופרקטיקה אינטימית ומשפחתית, מקבלת משמעות חדשה במצבים של עקירה פנימית. מאמר זה מתמקד ביוזמה אזרחית לאפיית עוגת יום ההולדת לילדים עקורים מקיבוץ בנגב המערבי לאחר אירועי שבעה באוקטובר 2023 ומתבסס על מחקר אתנוגרפי, הכולל תצפית משתתפת, ראיונות עומק וניתוח חומרים דיגיטליים. המאמר מצביע על כך שעוגת יום ההולדת משמשת פרקטיקה חומרית-טקסטית המאפשרת להשיב, ולו חלקית, תחושות של שליטה, ”עשיית בית”, שייכות ורצף, ובה בעת

1 סמדר שיר ומשה דץ, מתוך הקלטת ”יום ההולדת שמח”, 2000.

2 מאמר זה מוקדש לזכרה של לבנת קוץ, אישה, אם, אחות, אמנית קהילתית וסטודנטית יקרה, שנרצחה עם בני משפחתה בקיבוץ כפר עזה בשבת השחורה. לבנת, בן זוגה אביב ושלוש ילדיהם – רותם, יונתן ויפתח – נורו למוות בביתם ונמצאו חבוקים. לבנת הקימה בבית המלאכה שלה בשער הנגב מרחב שחיבר בין אוכל לאנשים ובין יצירה ואמנות למלאכות עתיקות. הכרנו אותה כסטודנטית דעתנית ותאבת דעת כשלמדה לתואר ראשון.

היא מגלמת מצב של הישרדות במציאות של שיבוש ביוגרפי ותלות מוסדית. באמצעות תהליכי ההזמנה, ההכנה והמסירה של העוגה מתהווה עבודה אזרחית של טיפול, המתווכת בין המרחב הביתי למרחב המוסדי ומאפשרת לקיים שגרה והמשכיות גם בתנאים של אובדן והיעדר. המאמר מציע את המושג "פונדקאות העוגה", המתאר העברה של פעולה אימהית אינטימית לידי אָם אופה מתוך שימור של זהות ואחריות אימהית, ואת המושג "תשישות הקבלה", המתאר את השחיקה הרגשית הכרוכה בקבלת סיוע מתמשך ואת המתח בין תלות לשימור של תחושת המסוגלות. ממצאים אלו מראים כי פעולות יומיומיות של טיפול ואכילה פועלות במצבי עקירה כאתרים של מאבק על זהות, גבולות ונפרדות.

מבוא

כּ ם המלח, אוקטובר 2023. החום כבד, והשקט כבד ממנו. ימים ספורים לאחר טבח השבעה באוקטובר הגעתי (הכותבת הראשונה) מערד עם ציוד יצירה שנתרם לילדים שפוננו למלונות. בכניסה לאחד מהם ניגשה אליי אישה צעירה ושאלה אם יש באזור קונדיטוריה – לבנה יש יום הולדת, כך הסבירה. עצרתי לרגע כי הבנתי שבאזור ים המלח אין קונדיטוריה, אין סופרמרקט, וגם לא מטבח שאפשר לאפות בו עוגה. באותו ערב פתחנו, אני ואָם נוספת מערד, קבוצת ווטסאפ של אימהות (ואב אחד). בתוך זמן קצר הצטרפו עשרות נשים, שהחלו לאפות, לארוז ולקטט עוגות יום הולדת לילדים שפוננו מבתיהם. הקבוצה אפתה יותר משמונים עוגות, רובן לילדי קיבוץ מעייך (שם בדוי) ששוכנו במלון מרוחק לא רק מבחינה גיאוגרפית, אלא גם מן האפשרות לקיים שגרה של ילדות.

המחקר מבוסס על אתנוגרפיה בהולה, שנערכה בין אוקטובר 2023 לפברואר 2025 וכללה תצפית משתתפת, ראיונות וניתוח חומרים דיגיטליים. מטרתו היא לבחון את המשמעויות החברתיות, הרגשיות והתרבותיות של מיזם האפייה של עוגות יום הולדת לילדים עקורים מקיבוץ בנגב המערבי ולשאול כיצד פרקטיקה חומרית ואינטימית מאפשרת לשמר זהות הורית ושייכות במצבי עקירה. המחקר מתמקד בעבודה המתרחשת סביב העוגה – למן ההתארגנות הקהילתית, דרך ההכנה והשינוע, ועד רגע החגיגה – ובוחן כיצד פרקטיקות יומיומיות של אוכל פועלות כמרחב של סוכנות במסגרות של מוסדיות זמנית.

לטענתנו, עוגת יום ההולדת משמשת אובייקט טקסי המתווך בין המרחב הביתי-האינטימי ובין מסגרת הפינוי המוסדית, המאפשרת עיגון כרונולוגי, שיקום של תחושת שליטה והפעלה של סוכנות אימהית. המאמר מציג שני מושגים תיאורטיים: פונדקאות העוגה (cake surrogate), המתארת העברה זמנית של ביצוע התפקיד האימהי בין נשים, ותשישות הקבלה (acceptance fatigue), המתארת את השחיקה שגורמת תחושת הנזקקות המתמשכת במצבי סיוע. באמצעות שני המושגים האלה הוא מצביע על משמעותם של טקסי אכילה יום-יומיים ועל חשיבותן של פרקטיקות אוכל בתהליכי שיקום ושייכות במצבי עקירה. כמו כן, הוא ממקם את המיזם של עוגת יום ההולדת בדיון רחב על סוכנות נשית, יוזמות אזרחיות ויחסי אזרחים-מדינה בחברה הישראלית בעת משבר.

עקירה פנימית, פליטות ולימינליות מוסדית

בעשורים האחרונים הולכת ומתבססת ההכרה שעקירה, הנובעת מסכסוך, מאלימות או מאסון, אינה נוגעת רק באובדן המרחב הפיזי, אלא כרוכה בשיבוש של תחושת השייכות, הרצף הביוגרפי והסדר היומיומי (Malkki, 1995; Brun and Fábos, 2015). פליטות פנים מתארת מצב של עקירה ממקום המגורים ללא חציית גבול מדיני, ללא הכרה במעמד של פליט וללא הגנות בין-לאומיות (Cohen and Deng, 1998), ובכך גורמת להתהוותה של אוכלוסייה בעלת אזרחות פורמלית, הסובלת מביטחון לקוי ומתנאי חיים בלתי יציבים.

בהקשר הישראלי, אזרחים שנעקרו מיישובי הנגב המערבי בעקבות אירועי השבעה באוקטובר שהו תקופות ממושכות במגורים זמניים, כגון בתי מלון ומסגרות חלופיות, כלומר במרחבים המאופיינים בתלות במנגנונים מוסדיים ובהיעדר שליטה על תנאי החיים (גוטרייך, 2023; נוימן, 2023; בר-און ממן, 2025). אירועים אלו, שבמהלכם נרצחו כ-1,200 איש ונחטפו 251 נוספים, גרמו טראומה קולקטיבית מתמשכת המאופיינת בתחושות של אי-ודאות, נטישה מוסדית והשעיית תהליכי אָבל (וילצ'ינסקי, 2023). אפשר לנתח את ההשלכות האלה גם דרך המושג אובדן עמום, המתאר מצבים שבהם אי-הוודאות באשר לגורל היקירים מעכבת ארגון מחדש של הרצף הביוגרפי ופוגעת בתחושת השייכות (בן אשר ושלו, 2012). בתוך הקשר זה, טראומה מורכבת מערערת לא רק את הקשר למקום ולקהילה, אלא גם את הרצף הכרונולוגי של החיים ופוגעת ביכולת לחוות את ההווה כחלק ממהלך משמעותי ומתמשך (Herman, 1992).

מוסדות פינוי מול מוסדות קיבוציים: המשכיות וניתוק

חדר האוכל בקיבוץ שימש מנגנון לארגון הסדר החברתי באמצעות תכנון המרחב, תזמון קבוע וחלוקת תפקידים (Avieli, 2012). אף שמאז שנות ה־80 חלו בקיבוצים תהליכים של הפרטה ואינדיבידואליזציה (Palgi and Reinharz, 2011), חדר האוכל המשיך לשאת תפקיד סמלי ושימושי בעיצוב השייכות והיום־יום המשותף (גביעון, 2012). במהלך מלחמת "חרבות ברזל" פונו מבתיהם יותר מ־250,000 אזרחיות ואזרחים, רבים מהם תושבים של קיבוצי העוטף, מהם כ־164,000 בהנחיית המדינה והשאר ביוזמה עצמאית (גוטרייך, 2023). רבים שוכנו במלונות, בכפרי נוער ובאתרי לינה חלופיים, מרחבים של "מוסדות זמנית" המפעילים מנגנוני פיקוח ונרמול אך נעדרים רציפות ביוגרפית או תחושת בית (בר־און ממן, 2025).

בתי המלון ומרחבי הפינוי המוסדיים האחרים תפקדו כמוסדות טוטליים, ונוצר בהם קולקטיב כפוי (נוימן, 2023). חלק מעקורי הנגב המערבי הועתקו ליישובים עירוניים וכפריים, והדבר אפשר מידה מסוימת של בחירה בין אכילה במלון, יציאה למסעדות או בישול עצמי. ואולם, אזור ים המלח הוא מדבר קולינרי (culinary desert), המאופייין בהיצע דל של מזון (Neal, 2006) ובמבחר מוגבל מאוד של חנויות וסופרמרקטים, מסעדות ובתי קפה. ארגון הארוחות במלון שימש מנגנון יומיומי של הסדרה ששיקף את מאפייני חדר האוכל הקיבוצי והעמיק את תחושות התלות, חוסר השליטה והזמניות (בר־און ממן, 2025). בתנאים אלו נבנתה מחדש שגרת חיים במסגרת מוסדית במגבלות של תשתית וזמינות, לפיכך טקסים אינטימיים, כגון חגיגות יום הולדת ואף ארוחה משפחתית, דרשו התאמות והתמודדות עם חסמים לוגיסטיים (שמואל, 2023).

בחלל מוסדי זה צמחו יוזמות אזרחיות ספונטניות. מתקפת השבעה באוקטובר עוררה גל התנדבות חסר תקדים, שהשתתפו בו כ־45 אחוזים מן האוכלוסייה הבוגרת בישראל (אלמוג־בר ועמיתיה, 2024), ובמסגרתו התפתחו יוזמות שנועדו לתת מענה לצרכים חומריים, רגשיים ותרבותיים שמוסדות המדינה לא סיפקו במלואם. לצד איסוף וחלוקה של מזון, סיוע לעקורים ותמיכה רגשית צמחה גם יוזמה יוצאת דופן: מיזם אפייה של עוגות יום הולדת לילדים שפונו לבתי המלון באזור ים המלח. יוזמה זו, שנולדה "מלמטה" והתארגנה במהירות, ביקשה להשיב לילדים רגעי שגרה ומשפחתיות בתוך מציאות מוסדית כפויה.

אוכל, הורות, בית וזהות במצבי משבר

במצבי משבר ואי־ודאות, פעולות יומיומיות חומריות, כגון בישול, הכנת עוגה או סידור של בית זמני, משמשות אסטרטגיות לשימור שייכות, רצף ומשמעות (Brun and Fábos, 2015). פרקטיקות אלו עשויות ליצור תחושת בית וביטחון רגשי גם בתנאים של תלות מוסדית ואובדן מסגרת מוכרת (Ruddick, 2009), שכן זיקות הגומלין בין אוכל, טראומה וזיכרון מעמיקות את חשיבותן. במצבים של קריסה חברתית, אובדן ואלומות פוליטית, אוכל משמש לא רק כמענה פיזי, אלא גם מרחב לעיבוד זיכרון וחוויות קשות. זיכרון טראומטי מטביע את עצמו דווקא באוכל היומיומי הפשוט, ופרקטיקות בישול הן אמצעי להתמודד עם אובדן ולשמר זהות במצבים של עקירה ופליטות (Strand, 2023).

מחקרים על הורות במצבי משבר מדגישים כי יכולתם של ההורים לשמר שגרות טיפול תלויה ישירות ביציבות סביבתם. שי ועמיתיה (2024) מצאו כי הורים שפוננו מבתיהם דיווחו על קשיים בתפקוד היומיומי ובהתמודדות עם דרישות הטיפול בילדים, לצד קשיים רגשיים והתנהגותיים מוגברים בקרב ילדיהם. ממצאים דומים עלו במחקרים נוספים על הורים עקורים, שהעידו על ירידה ברווחה הורית ובתפקוד היומיומי (מעודד קראבאנוב וארם, 2024; גרינשטיין, 2025). הפינוי פוגע אפוא לא רק ברווחת ההורים, אלא גם ביכולתם לממש את תפקידם ההורי, ובייחוד את עבודת הטיפול היומיומית המגינה על ילדים בעתות משבר (Ruddick, 2009).

פעולות יומיומיות של הכנת אוכל וטיפול הורי אינן מתקיימות בחלל ריק, אלא מעוגנות במבנים חברתיים, מוסדיים ומגדריים רחבים. גישות ביקורתיות בתחום הטיפול (care) מדגישות כי האחריות לתחזוקתם של חיי היום־יום ולתמיכה רגשית אינה מתחלקת באופן שוויוני במצבי משבר ואי־ודאות, ולעתים קרובות היא מועברת ליחידים, ובפרט לנשים הפועלות במרחבים לא ממוסדים (Tronto, 2013). יוזמות אזרחיות הנתפסות כספונטניות ואישיות מתהוות לעתים מהעברת אחריות זו, ולכן הן עשויות לשקף לא רק סולידריות קהילתית, אלא גם היעדר מענה מוסדי מספק לצרכים רגשיים ותרבותיים. יוזמות אלו עלולות להסתיר אי־שוויון מבני ולהחליש את הדרישה לפתרונות מערכתיים, ובתוך כך לשמר דפוסים בלתי שוויוניים של אחריות מגדרית. פרקטיקות, כגון אפייה של עוגות יום הולדת, עשויות להתפרש במציאות זו לא רק כביטוי לסוכנות המתקיימת באמצעות אחרות, אלא גם כמנגנונים המאפשרים למוסדות להסיר את אחריותם לטיפול כולל בעקורים.

טקסי יום הולדת ופרקטיקות של שגרה במרחבים זמניים

חגיגת יום ההולדת היא ציון ריטואלי של רגע ההגעה לעולם, והיא נקבעת לפי יחידות הזמן המקובלות בחברה נתונה. עוגת יום ההולדת, העומדת במרכזו של טקס זה, איננה רק פריט מזון, אלא מאכל טקסי המגלם ערכים של אינדיבידואליזציה, לצד שייכות ורגש משפחתי (Douglas, 1972; Shamgar-Handelman and Handelman, 1991). במרחב הישראלי הופרטו טקסי יום ההולדת ממסגרות קהילתיות למרחבים משפחתיים, ובשנים האחרונות אף למרחבים חוץ-משפחתיים, כגון בתי קפה ומסעדות. תהליכים אלו משמרים את המתח בין החגיגה האינטימית של הפרט ובין שייכותו לקולקטיב (שוהם, 2023; מאיר והולצר, 2025; Carmely and Roth, 1994; Shoham, 2021). במצבי עקירה, כאשר המרחב הביתי המוכר נעלם, טקסים אלו זוכים למשמעות נוספת. "עשיית בית" במרחבים זמניים ולא יציבים היא אסטרטגיה לשימור שייכות ורצף בתנאי אי-ודאות (Brun and Fábos, 2015), וטקסים יומיומיים, כמו חגיגות יום הולדת, יוצרים נורמליזציה ותחושת שליטה (בר-און ממן, 2025).

מטרת המחקר היא לבחון את המשמעויות החברתיות, הרגשיות והתרבותיות של פרויקט התנדבותי של אפיית עוגות יום הולדת לילדים שפוננו מבתיים בעקבות אירועי השבעה באוקטובר. במסגרת זו אנו בוחנים את תפקידה האישי והחברתי של עוגת יום ההולדת בהתמודדות עם טראומה קולקטיבית, שיקום המרקם הקהילתי והשבת הרצף הכרונולוגי של שגרת החיים במצבי עקירה. אנו עוסקים גם באופן שבו מתארגנת סביב העוגה עבודה אזרחית של טיפול ובאופן שבו היא מתווכת בין אימהות עקורות, אימהות מתנדבות ומסגרות מוסדיות. בהקשר רחב יותר של פרקטיקה חומרית וטקסית, המחקר בוחן כיצד נוצרת תחושת בית וסוכנות בתוך מרחב מוסדי זמני.

שיטת המחקר

במיזם השתתפו 76 מתנדבים ומתנדבות בני 18–55: כ־60 נשים וגבר אחד,³ אופות מתנדבות תושבות ערד, וכן מתנדב נוסף ששינע את העוגות, וכ־20 אימהות מקיבוץ מעיין שילדיהן קיבלו את העוגות במהלך השלייה במלון. הקבוצה מערד התאפיינה במגוון

3 בשל רובן המוחלט של הנשים במיזם ננקוט כאן לשון נקבה.

רחב מבחינת השתייכות דתית, וחלק ניכר מחברותיה עסקו בחינוך ובטיפול. מתוך כלל המשתתפות במיזם נערכו ראיונות עומק מובנים למחצה עם גבר אחד ו-12 נשים, חלקן עקורות וחלקן מעורבות במיזם אפיית העוגות. כלל המשתתפות חתמו על טופס הסכמה מדעת להשתתפותן במחקר.

המחקר נשען על גישת האתנוגרפיה הבהולה, החוקרת מצבים חברתיים שתנאיהם ותוצאותיהם טרם התייצבו, ומבקשת לתעד בזמן אמת תהליכים המתרחשים בתנאים מתמשכים של אי־ודאות (חג'ג'ברגר, 2024). עבודת השדה התבצעה בתקופת השהייה במלון וכללה תצפיות משתתפות, ראיונות עומק מובנים למחצה וניתוח חומרים תיעודיים. הראיונות נערכו בתקופת המעבר למתחם פינוי נוסף בקיבוץ גדרון ונגעו ברצף הזמנים שבין חיי השגרה בקיבוץ טרם השבעה באוקטובר, דרך שלבי הפינוי והשהייה במלון ועד המעברים המאוחרים יותר. האימהות המרואיינות נשאלו גם על טקסי יום הולדת במרחב הביתי, דפוסי החגיגה המוכרים ותפקוד המטבח הפרטי לפני האירועים.

מחקר זה הוא מחקר אתנוגרפי פמיניסטי ביקורתי (קרומר־נבו ועמיתותיה, 2014), הרואה בפרקטיקות היומיומיות, ובייחוד הנשיות, הלא ממוסדות והרגשיות, מקורות לידע, לתיקון ולהמשכיות. גישה זו מדגישה יחסי כוח מגדריים, מוסדיים ומרחביים (לוי־רוטברג, 2014) ורואה במעשים, כמו אפייה, קישוט והתכתבות בקבוצות ווטסאפ, ביטוי למאבק מתמשך על השבת שליטה במצבי עקירה. כחלק מגישה שיתופית ורפלקסיבית הוצגו למרואיינות תמות ראשוניות שעלו מקריאה מוקדמת של החומרים, והן התבקשו להגיב להן כדי לצמצם פערי כוח ולהעמיק את תהליך הפרשנות (קרומר־נבו ועמיתותיה, 2014). החומרים נותחו בניתוח תמטי לפי התיאוריה המעוגנת בשדה (שקדי, 2003; Corbin and Strauss, 1990) לצד הראיונות נותחו גם תצלומים, טקסטים והתכתבויות מתוך קבוצת תקשורת פנימית של האימהות האופות, שתיעדו את פעילות המיזם, וכן הודעות ומשובים שמסרו אימהות מקיבוץ מעיין.

הכותבת הראשונה אינה חלק מן הקהילה העקורה, אך היא הייתה ממובילות היוזמה של אפיית העוגות ופעלה בזיקה חינוכית למרחב. מיקום כפול זה מציב אותה בעמדה של קרבה ומעורבות לצד מחויבות לניתוח ביקורתי. קרבה זו עשויה להקשות על זיהוי דפוסים ביקורתיים, ומעורבות פעילה עלולה לטשטש לעתים את הגבול בין עשייה לתיעוד. לאורך כל תקופת המחקר נוהל יומן רפלקסיבי, שלבי ניהול היוזמה הופרדו במודע משלבי ניתוח החומרים, ותמות מרכזיות הוצגו למרואיינות לצורך אימות והעמקה.

הורות במשבר

לאחר השבעה באוקטובר פונתה קהילת קיבוץ מעיין לאחד ממלונות ים המלח. בשיחות עם האימהות העקורות עלו תחושות של הלם, תלישות ופליטות, לצד צורך דחוף להתכנס כקהילה. דנה סיפרה:

יצאנו בלי כלום... לא יכולנו לא להיות עם הקיבוץ... הייתה תחושת דחף לנסוע למלון ולהבין מי חי ומי לא.

המעבר לחיים במלון שיבש את מסגרות ההורות המוכרות, ומשפחות חיו בחדרים קטנים, ללא פרטיות וללא חפצים יומיומיים. שני תיארה:

אין לך מחברות לילדים לבית הספר, אין לך כלום. את מרגישה פליטה ברמות.

וניצן הוסיפה:

ארבע מגירות, כל אחד הייתה לו מגירה, זהו.

לצד הניסיונות ליצור שגרת חיים נוצרה תחושה של הצפה רגשית בשל זרם מתמשך של מתנדבים ופעילויות. צביה, שהתנדבה במרחב הילדים, תיארה:

זה היה מטורף, כמו איזה פסטיבל שנטיפי עם שכול [...] קוסם, ליצן... כל הזמן משהו היה קורה שם. מצד שני אנשים עם מוות בעיניים. דווקא הדיסוננס הזה בין הטוב שניסו להכניס לבין הקושי שהם נמצאו בו, זה היה נוראי.

בתנאים אלו השתנתה גם זירת האוכל. חדר האוכל המוסדי במלון החליף את חדר האוכל הקיבוצי, את המטבח הביתי ואת דפוסי האכילה המוכרים. פרקטיקות יומיומיות של האכלה, בישול וחגיגה סביב אוכל, שעייגנו בעבר שגרה יציבה, הפכו לאתגר טעון רגשית ולזירה הבוחנת את יכולתם של ההורים לשמר רצף ונורמליות. אירועים כגון יום הולדת קיבלו משמעות מיוחדת.

”ואז הגיע יום ההולדת...“⁴

בתוך חיי היום-יום שהתעצבו מחדש במלון, סימן יום ההולדת את הרגע שבו הזמן הפצוע של הטראומה פגש את לוח השנה האזרחי והאישי. ניצן מתארת:

הזמן אצלנו הוא מאוד שונה, כי מצד אחד אתמול היה השבעה באוקטובר, ומצד שני איכשהו הם כאילו גדלו בשנה... אנחנו יודעים שעברה שנה וחצי, אבל זה לא מתחבר ללוח זמנים.

הטראומה משבשת את הרצף הכרונולוגי, כך שחגיגת יום ההולדת נעשית לרגע טעון המגלם מתח בין תזכורת לזמן החולף ולגדילת הילדים ובין האפשרות לשמר תחושת המשכיות. אפשר לזהות שלושה צירי זמן שבהם נחגגו ימי ההולדת: בקיבוץ מעיין טרם הפינוי, במלון עצמו ובקיבוץ גדרון המארח. השינויים באופי הטקס ובמשמעות שיוחסה לעוגה משקפים תנועה בין יציבות, הסתגלות והתבססות מחדש במצבי עקירה מתמשכים. בקיבוץ מעיין נשאו ימי ההולדת אופי טקסי ומשפחתי ברור. שני סיפרה:

חודש לפני כבר ידעתי מה הם רוצים ואיזה עוגה [...] מי שיש לו יומולדת קם לבית מלא בלונים [...] בערב באים כולם.

וניצן הוסיפה:

הם קמים בבוקר לבלוני הליום, למתנות שהם אוהבים, לעוגה עם נר ומלא חטיפים, עושים סלפי של ”עוד לא פתחנו עיניים“ והולכים לבית ספר.

אמנם בקיבוץ נשענו חגיגות יום ההולדת על טקס מוכר ומעוגן, אך במלון הן התקיימו בתוך מציאות רוויית מלחמה, כפי שמתארת רונה:

זה היה בדצמבר 2023, ומי בכלל יכול לחשוב על יומולדת. הייתי צריכה למצוא עיתונים לחבילה עוברת, וכל העיתונים היו מלאים במלחמה, בדיעות נוראיות [...] וכמובן עוגה, מאיפה עכשיו מביאים עוגה יפה לילדת יומולדת שרק רוצה לחגוג?

4 נעשתה כאן הבחנה סמנטית בין יום הולדת ליומולדת. יום הולדת מתייחס למועד על ציר הזמן, היום שמצוין בו שחלפה עוד שנה. לעומתו, יומולדת, כמו בשפה המדוברת, מתאר את החגיגה עצמה, הטקסים והפרקטיקות הייחודיות הנלוות לאירוע, ובמרכזן העוגה. הבחנה זו מאפשרת לנתח את הפער בין נקודת הזמן הכרונולוגית ובין ייצוגו החברתי-תרבותי-סנטימנטלי באמצעות טקס.

דנה מתארת כיצד חגיגה, שהחלה כשולחן מצומצם, הפכה לרגע בלתי צפוי של נורמליות בתוך הכאוס:

עשינו איזה שולחן יומולדת קטן, חשבתי שזה יסתיים בזה. אבל אז באה החגיגה הגדולה באמת בזכות העוגות והרעיון להזמין את המשפחה. זה פתאום היה בועה אמיתית [...] לרגע הרגיש כמו שולחן יומולדת בפינת החי במעיין, רק בתוך מלון.

המעבר מן המלון לקיבוץ גדרון סימן שלב נוסף בתהליך ההתאקלמות של המשפחות. במלון שימשו חגיגות יום ההולדת כאמצעי של פיצוי זמני והיו נקודות אור במציאות של עקירה, ואילו בקיבוץ המארח חל בהן תהליך של התבססות מחדש וחזרה הדרגתית לפרקטיקות חגיגה מוכרות. דנה מתארת:

אז החגיגה השנייה הייתה בגדרון. אפיתי עוגת שוקולית, והם קמו לבלונים ולעוגה ולמתנה קטנה. זה היה צנוע, בלי החגיגה הגדולה. כשחזרנו לבית לא הייתי צריכה את ה"וואו", הספיק השולחן הרגיל.

שני, שילדיה איבדו את סבם וסבתם בשבת השחורה, ממשיכה ומשקפת את תחושת האובדן המתמשכת, אך גם את הצורך להיאחז בשגרות מוכרות:

והחוסר בחיים שלנו הוא מורגש, בכל צעד. את ימי הולדת היינו חוגגים רק אצל סבתא וסבא, היינו מביאים עוגה והכול היה [...] לא יהיה את זה, אבל תהיה עוגה ותהיה חגיגה ויהיה שמח ונמשיך עם מה שנשאר לנו, כי זה המון מה שנשאר לנו.

בדברי האימהות ניכר המתח בין השאיפה לרצף וליציבות ובין מציאות של שגרה שאיננה שגרה. חגיגות יום ההולדת נעשות אפוא מרחב שבו כמיהה לנורמליות והכרה בכך שהנורמליות הישנה איננה עוד מתקיימות בעת ובעונה אחת.

פונדקאות של עוגה

מיזם אפיית העוגות פעל כרצף קבוע של פרקטיקות חומריות וארגוניות וכלל פרוטוקול מובנה. בתחילה הופץ קול קורא בקבוצת הווטסאפ של אימהות הקיבוץ, והן התבקשו למסור פירוט מדויק של העדפות הילד לעוגת יום ההולדת, כפי שהיו עושות אילו אפו את

העוגה בעצמן. לאחר מכן בוצע שידוך בין האם המזמינה לאם המכינה, והעוגה נאפתה, קושטה, אוחסנה ושונעה למלון. לאחר החגיגה התבקשו האימהות המזמינות למסור משוב לאם המכינה.

במהלך הראיונות הלכה והתגבשה ההבנה כי המעשה של הכנת העוגה נשזר בשפה ובדימויים המזכירים תהליכי פונדקאות: המעבר של פעולה אינטימית מאם לילד לאם אחרת; השמירה על העדפות הילד וטובתו; נפרדות ועבודת גבולות רגשית המאפשרות הבחנה בין עשייה ובין אימהות; והמטען הרגשי של מסירת התוצר. סוגיות אלו הציפו מחדש שאלות של בעלות, שליטה וזהות אימהית במציאות של פינוי ותלות. אנו משתמשים במונח פונדקאות העוגה כהמשגה לתיאור מבנה יחסים זה, שבו פעולה הנתפסת כפרטית ומשפחתית מבוצעת בידי אם אחרת, אך ממשיכה לשאת משמעות של אחריות, בעלות וזהות אימהית. כמו מנגנוני הנפרדות שתועדו במחקר על פונדקאות (Teman, 2001), נשמרת ההבחנה בין המבצעת ובין האם, מתוך עבודת גבולות רגשית הכוללת הבחנה בין ביצוע ובין הזדהות מלאה (Baslington, 2002) וניהול רגשות כחלק מן התהליך (Hochschild, 1983). (1983) דימוי הפונדקאות לא נטבע מלכתחילה על ידי המרואיינות, אולם כאשר הוא הוצג להן, הן האימהות מן הצד המקבל והן האימהות מן הצד המכין זיהו בו התאמה לחווייתן ואישרו כי הוא מתאר במדויק את התהליך. ואכן, בראיונות השתמשו האימהות בביטויים שהדהדו מבנה יחסים זה, כגון "בדיוק כמו אמא שלר" ו"זה היה ממש כמו לשלוח תינוק". בד בבד, תהליכי ההזמנה וההכנה אפשרו לאימהות העקורות להשיב שליטה על פעולה אינטימית שלא יכלו לממש בעצמן בשל תנאי הפינוי. אף שאת העוגה אפתה אם אחרת, עצם הבחירה בצבעים, בטעמים ובדמויות האהובות על הילד הייתה ניסיון להחזיר להן תחושה של נוכחות וסמכות הורית.

ההתמודדות של האימהות עם העוגה המוכנה לוותה בלבטים, במתחים ובתחושות של אשמה אימהית. העברת האחריות מן האם לידי אם אופה, מתנדבת מן הקהילה, נתפסה לעתים כוויתור כואב על מרכיב יסודי בזהותן האימהית. המרואיינות תיארו את החוויה במונחים של מסכנות, נזקקות ואובדן, והודגש הפער בין הרצון לשמר תחושות של שליטה ויכולת ובין התנאים שכפו עליהן להיעזר באחרות במעשה אינטימי כל כך. דבריה של שני ממחישים כיצד אי-היכולת לאפות עוגה במרחב הפינוי נחוות לא רק כקושי לוגיסטי, אלא גם כפגיעה בזהות ההורית וכהעמקה של תחושת הפליטות:

מכל מה שאיבדנו [...] אני לא מסוגלת להכין לילדה שלי עוגה ליומולדת [...] וזה שבר אותי ממש [...] פה הרגשתי טיפה את המסכנות, ואת חוסר המסוגלות, וטיפה כישלון

שלי בתור אימא. אבל הרגשתי שזה יותר חשוב מהכול, זה שתהיה להם עוגה, שאנחנו נחגוג ואין מצב שאנחנו מוותרים על זה [...] לא יודעת אם להגיד "בושה", אבל היה בזה איזה אקט של מסכנות [...] כמה עלובה את יכולה להיות שאת לא מסוגלת להכין לילדים שלך עוגה [...] אבל בשנייה ששחררתי את זה הבנתי מה חשוב, ופשוט אין לי איפה לאפות.

קושי נוסף שעלה מדברי המרואיינות היה הקושי לשאת לאורך זמן את עמדת הנזקקות. בהשראת המושג תשישות הקמלה (Figley, 2002) אנו מציעים לכנות תופעה זו תשישות הקבלה: שחיקה רגשית הנובעת מן הצורך המתמשך לקבל סיוע, להודות ולהישען על אחרים. מושג זה מתאר לא את עייפות הנותנת, אלא את עייפות המקבלת, הנדרשת שוב ושוב להכיר בטובה ולהחזיק בעמדת תלות. וכך סיפרה שני:

הרגשתי כל הזמן שאני מודה לאנשים, כאילו כל הזמן "תודה וואי, תודה" [...] מתישהו אמרתי די.

ורונה הוסיפה:

זה היה מרגש, אבל גם לא נעים, הנזקקות הזאת.

לילך מתארת כיצד התחושה הראשונית של חוסר האונים, שבה לא יכלה לממש בעצמה את חגיגת יום ההולדת, הפכה בהדרגה להשלמה עם המצב ולהסתמכות על התמיכה שהציע המיזם:

ואז הגיע היומולדת. זה היה ברמה, שזה לא היה אפילו ביכולות שלי ובכוחות שלי לקחת אוטו ולנסוע לערד להתחיל לחפש להן עוגה. ואז באמת התחיל הפרויקט הזה, והיה לי ברור שהן יעופו על זה. כי זה לא רק העוגות, זה כל היחס, שמישהו שואל אותך מה בדיוק אתה רוצה ובן כמה הילד ומה הוא אוהב.

כחלק מן המשא ומתן על שמירת זהותן האימהית במצב התלישות וחוסר האונים ניכר המאמץ של חלק מן האימהות להבחין בין העוגה הביולוגית, כלומר העוגה שהיו מכינות לילדיהן במצב רגיל, ובין העוגה הפונדקאית שאפתה אם אחרת כחלק מן המיזם. שני הסבירה:

זהו, אז זו לא הייתה העוגה שהוא היה מקבל מאימא [...] אבל מישהו חשב עליהם כמו שאני חשבתי עליהם [...] ומישהו חשב על כל הניואנסים וניסה לדייק את העוגה שהם היו רוצים לקבל.

האימהות המקבלות הדגישו את תחושת האובדן הכרוכה בקבלת עוגה מאם אחרת, ואילו האימהות האופות התמקדו במלאכת היצירה, בהתכוונות המדויקת לרצונות הילד והמשפחה ובשמירה מודעת על הרחקה וגבולות רגשיים. מורן תיארה:

האמת שבדרך כלל לא נתתם יותר מדי פרטים, אז גם אני [...] בשביל לשמור על עצמי גם מרחיקה את עצמי מזה [...] אוקיי, יש ילד בן ארבע, הוא אוהב טרקטורים, בוא נכין עוגה של טרקטור [...] את לא באמת יודעת מי עבר מה.

האפייה דרשה מן האימהות האופות לשמור על קרבה ועל מרחק בעת ובעונה אחת: הן התכווננו במדויק לרצונות הילד, אך בחרו שלא להעמיק בסיפור המשפחתי שמאחורי העוגה. הפעולה כללה אפוא עבודת גבול והבחנה בין ביצוע ובין הזדהות מלאה (Baslington, 2002) וניהול רגשות כחלק מן התפקיד עצמו (Hochschild, 1983). רוב האימהות האופות תיארו רצון להכין עוגה שתהיה קרובה ככל האפשר לחוויה הביתית האמיתית. הן השתמשו במונחים "כמו של אמא", "ביתית" ו"פשוטה" כדי לתאר את השאיפה שלהן לדמות, עד כמה שניתן, את העוגה שהייתה אופה אימו של הילד. מורן, אמא אופה, סיפרה:

כולם קיבלו עוגת שוקולית של קרין גורן, וזה בדיוק מה שהילדים שלי מקבלים, זו עוגת היומולדת שלנו, היא מצליחה תמיד [...] זה קצת ללכת על בטוח, רוב הילדים מתחברים יפה לעוגה הזאת [...] רציתי שתהיה הרגשה של בית, אבל של יומולדת, של משהו שהוא קצת יותר.

לעומת זאת, חלק מן האימהות האופות ביקשו להכין את "העוגה המושלמת", עוגה שתחגוג לא רק את יום ההולדת, אלא גם את דמותו של "הילד המושלם". בעיניהן, ההקפדה על שלמות ונראות ייחודית סימלה ניסיון לפצות על מציאות הפינוי ולספק לילד חוויה יוצאת דופן, כמעט חגיגית ופנטסטית, השונה מן השגרה הביתית שהאימהות האחרות ביקשו לשחזר. בדבריו של יחזקאל, אבא אופה וקונדיטור במקצועו, ניכרת ההדגשה של שלמות ומקצועיות:

רצייתי שזה יהיה מראה הכי מושלם שיכול להיות והכי מקצועי כדי לשקף את מה שאני בתוך היצירה שלי, ולא עוגה ששמים קצת סוכריות ולכתוב מזל טוב ולשלוח. זה לא אני, הייתי מרגיש שאז פספסתי. חשוב לי שזה יהיה הכי טוב והכי מוצלח.

החוויה של שינוע העוגות תוארה בפי המשתתפות במונחים רגשיים המזכירים העברת תינוק. מורן תיארה כיצד תחושת האחריות והכוונה המודעת נמשכו גם ברגע שהעוגה יצאה מידיה:

אז ההתכווננות היא הכי חשובה. תמיד כשאני מבשלת, אני מכוונת למי זה מגיע ואיך זה יהיה ושזה יהיה טעים. ברור, את כל הזמן במחשבה על הילד ושישמח ושיאהב. כן, זו הייתה מין התרגשות כזאת, הייתי מביאה לדוד את העוגה. את יודעת זה ממש כמו לשלוח תינוק.

גם דוד, שהתנדב לשנע את העוגות למלון, תיאר את השמירה המדוקדקת על העוגה במהלך הנסיעה ואת התחושה שמדובר בפריט יקר ערך שיש למסור בשלמותו:

היה שם כל מיני דברים מאוד עדינים, זה היה יקר ערך. היה חשוב שזה יגיע מושלם.

שלב המסירה והחגיגה במלון סימן את השלמת התהליך הפונדקאי של העוגה והפך את המעשה המופשט – הכנת עוגה בידי אם אחרת – לאירוע מוחשי. הביצוע נעשה במקום אחד, אך הבעלות הסמלית והרגשית על האירוע נותרה בידי האם הביולוגית ושבה אליה עם המסירה. ברגע זה התקימה חוויה משותפת לאימהות המקבלות, לאימהות האופות ולילדים, והיא חיברה בין המישור האישי של חגיגת יום ההולדת ובין ממד רחב יותר של תיקון קהילתי ורגשי. המשובים שמסרו המשפחות לאחר החגיגה העמיקו ממד זה, שכן הם לא שימשו רק לעיבוד רגשי ולקתרזיס, אלא גם יצרו חיבור בין שתי קהילות שלא הכירו זו את זו ובין שתי אימהות זרות, שזכו להיפגש, ולו בעקיפין, באמצעות המעשה המשותף.

העוגה כסמל להישרדות ולהמשכיות

במתקפת השבעה באוקטובר נרצחו כחמישים ילדים בני פחות מ-18, ועשרות ילדים התייתמו. גני ילדים בקיבוצים איבדו חלק מילדיהם, ואין מוסד חינוכי בנגב המערבי שלא איבד מתלמידיו או מבוגריו. העקורים מן האזור כונו בתקשורת "שורדי הטבח", והגדרה

זו חלחלה גם לאופן שבו נחוו ימי ההולדת של הילדים בשנה שלאחר מכן. הטקסים, שסימנו בעבר גדילה והתבגרות במובן חגיגי ושגרת, קיבלו כעת משמעות של טקסי הישרדות ומעבר. ממד זה בלט גם במרחב הציבורי: ימי הולדת לילדים חטופים, כמו רועי מונדר ואמילי הנד, צוינו במטה החטופים ובאירועים מול בניין האו"ם, ושולבו בהם עוגות ובלונים כסמל של תקווה והמשכיות (מנהרדט, 2023).

הקשר בין חגיגת יום ההולדת ובין האובדן ניכר במיזם עוד בשלבים הראשונים של תהליך ההזמנה. ורה, אחת האימהות, הדגישה זאת בתשובתה לשאלה תמימה לכאורה על מספר הילדים בגן שנשאלה לצורך היערכות להכנת עוגה:

זו שאלה שלא שואלים בקיבוץ מעיין. הגן שלנו איבד גננת וילדים, הורים, דודים ואחים.

בקרב האימהות מקיבוץ מעיין, השלב הראשוני בתהליך לא עסק בהזמנת העוגה או בעיצובה, אלא בשאלה מוקדמת ומהותית יותר: האם ראוי בכלל לחגוג את יום ההולדת. דילמה זו עלתה בעקביות בראיונות ותוארה כטעונה במיוחד. מצד אחד, עמד הרצון לאפשר לילדים חוויה של שמחה, רצף והמשכיות בתוך מציאות של עקירה וטראומה; מצד אחר, בלטו תחושות של אשמה, אָבל ואי־נוחות לנוכח האובדן הקולקטיבי שפקד את הקהילה. ההכרה ביום ההולדת, גם ללא חגיגה מלאה, שימשה לחלק מן האימהות ציון דרך סמלי ומשמעותי בתוך מהלך ההסתגלות למציאות החדשה. דנה שיתפה בהתלבטות:

הייתה נורא התלבטות מה לעשות. הם כמובן [התאומים] רצו לעשות חגיגות מאוד גדולות, ואנחנו אמרנו שזה פחות מתאים כי הרבה מהחברים שלהם איבדו [...] זה לא התאים. היוולדת שלהם היה בנובמבר, וזה היה בשבעה באוקטובר. אנחנו בעצמנו עוד לא הבנו.

בתה של שני סירבה לחגוג בלי חברתה שנחטפה לעזה:

החברה הכי טובה של הבת שלי, שנחטפה, יש לה יום הולדת יומיים לפני רימון, הבת שלי, ורימון לא הסכימה לחגוג יומולדת בלעדיה. רימון אמרה לי: "אמא, אני לא חוגגת יומולדת", ואמרתי לה: "לא נחגוג, רק נציין. אני מזמינה סושי ותשבנו פה כל הבנות מהכיתה ותאכלו סושי, זה לא יהיה יומולדת, יהיו רק עוגה וסושי, אנחנו לא נחגוג יומולדת, רק נציין".

אשמת הניצול (Niederland, 1968), שעלתה שוב ושוב בראיונות, ממחישה את המורכבות הרגשית הכרוכה בחגיגת יום הולדת בקהילה פצועה. מדובר בתחושה של הקלה על עצם ההישרדות לצד מודעות לסבלם של אחרים, המעצימה את המתח בין ציון יום ההולדת ובין האפשרות לחגוג אותו בלב שלם. צביה, שעבדה עם חברות הקיבוץ המבוגרות, מתארת:

בוודאי שיש אשמת הניצול. אם יש מישהי שמדברת, איך היא שותקת, מרכינה ראש [...] אנחנו נשארנו כאילו בסדר [...] אלה ששמעו ליד, מי שנשרף לו הבית, מי שהצליח להינצל בדקה התשעים. ממש סיפורי שואה.

מנגד, אימהות אחרות ביטאו עמדה הפוכה של ודאות בנוגע לעצם קיומה של החגיגה. בעינין, חגיגת יום ההולדת נתפסה כצורך הכרחי החוצץ בין הילדים ובין ממדי האסון והאובדן וכפעולה המבהירה כי הילדים אינם נושאים באשמה, כפי שאמרה לילך:

לא היה לי ספק [שחוגגים] יומולדת. אני בגישה שלי מהיום הראשון, חושבת שמה שקשור לילדים, אם זה חגים, אם זה ימי הולדת, פעילויות, צריך לעשות. הם לא אשמים בכלום.

רונה הדגישה את חשיבות החגיגה דווקא לנוכח האובדן שחוותה משפחתה:

ידעתי שמגיעה לה חגיגה. כמובן שזה היה בנוסח אחר, גם לנו יש בן משפחה שנרצח. אז זה היה שונה, אבל נראה לי בגיל הזה עוד לספק להם כמה שיותר שמחה שאפשר זה מבורך [...] והעוגה מבחינתי הייתה אחד מהסימנים הכי גדולים של יומולדת.

חלק מן האימהות הציבו במרכז את החובה להמשיך ולשמר את שגרת החיים, ונקודת מבט זו עולה בבירור מדבריה של שני:

הילדים שלנו, שחוו את הנורא מכול, חייבים להמשיך בשבילם בשגרות האלה. זה בסדר שאנחנו קמים משבעה או קוברים מישהו בבוקר ובערב חוגגים יומולדת, כי זה מעל הכול השגרה, וההצגה חייבת להימשך, ואין מצב שמוותרים על כלום [...] אנחנו נקום בבוקר, נתלבש [...] נצא לעבודה ונלך לבית ספר ונעשה את מה שצריך ונשמח ונחגוג ונצייך.

גם בקרב האימהות האופות, שחיו מחוץ למלונות אך ליוו מרחוק את המתרחש, עלה המתח הזה. אחת האימהות המכילות אמרה:

אין שגרה באמת, כמה שאתה לא מנסה לייצר שגרה, אז יש "שביבים של שגרה". זה שביב של משהו [...] מהחיים הקודמים שלנו. שיש פה עוגה אמיתית ולא קנינו "עוגת הבית" פשוטה בחנות של המלון.

מנקודת מבטן של האופות, העוגה אינה מחליפה את האובדן, אלא מספקת "נורמליות לרגע", כפי שאמרה נטשה, אמא מכינה:

זה לא במקום. זה קצת אולי להקל [...] אבל זה כן נותן איזה שהוא טעם מתוק [...] נקודות אור קטנות במסע שלהם, לתת לילד תחושה מינימלית קטנה, פיצית, לרגע, של בית, של אושר, של שנייה להשכיח צרות מהראש.

סיפורי האימהות, הן המכילות והן המקבלות, ממחישים כי עוגת יום ההולדת חרגה מתפקידה החומרי והפכה לאמצעי להשבת שגרה במציאות כאוטית. דווקא הפשטות של פעולה יומיומית זו, שהייתה מובנת מאליה טרם המלחמה, אפשרה לברוא רגע קצר של ביתיות, רצף ושפיות לנוכח עודף הגירויים, האובדן וחוסר הוודאות ששררו במלון.

דיון וסיכום

טראומה משנה את חוויית הזמן, מערערת את הרצף הליניארי בין עבר, הווה ועתיד, ולעתים אף יוצרת תחושה של הווה נצחי, שבו העתיד נחסם והעבר פולש לתודעה (Herman, 1992). עיוות זה מתבטא בהשהיית פעולות, באובדן תחושת כיוון ובהקפאת יכולת התכנון. במרחבי הפינוי של קהילות עקורים לאחר טבח השבעה באוקטובר התבטא הדבר בטשטוש יומיומי של תאריכים, ימים ואירועים. ההמתנה הממושכת לחזרה הביתה, לשובם של החטופים ולהכרעות גורליות יצרה מצב של לימבו חברתי מוסדי, המאופיין בתקיעות ובחוסר ודאות מתמשך (Brun and Fábos, 2015). בתוך מציאות זו, שחיי היום-יום מתנהלים בה במצב מעבר בין בית שאבד לעתיד לא ידוע, אירוע יום ההולדת של ילד, במועדו הקונקרטי והמחייב, שימש עוגן כרונולוגי שיצר "איים" של זמן נורמטיבי בתוך מצב לימבלי.

בתוך מציאות של עקירה, הפקרה, טראומה ותלות במערכות מוסדיות יצרה העוגה נקודת מגע בין חוויות פרטיות להקשרים קהילתיים רחבים והפכה לכלי של תיקון ושיקום רגשי. מכלול הממצאים הללו מצביע על כך שעוגת יום ההולדת משנה את מעמדה ממחווה חגיגית לאובייקט המגלם פעולה תרבותית רגשית במצבי עקירה. זאת ועוד, היא פועלת כגבול משחזר בין המרחב הביתי-אינטימי ובין מסגרת הפינני המוסדית, ובכך משמשת סמן של "עשיית בית" בתוך סביבה זמנית וזרה (בר-און ממן, 2025). העוגה יוצרת נקודת אחיזה לימנלית, מרחב ביניים שמתקיימת בו חציצה בין סדר ישן לסדר חדש, אך בה בעת היא משחזרת סדר מוכר באמצעות אובייקט טקסי (Turner, 1969). הפעולה של אפיית העוגה בבתי פרטיים והבאתה למרחבי המלון, שהסדר, האסתטיקה והחוושים מוכתבים בהם, הפכה לפעולה של החזרת ריבונות תרבותית וחושית: הכנסת ריחות מוכרים, טעמים אישיים וצורות קישוט המותאמות לילד מסוים לתוך סביבה אחידה. אם כן, אפשר לומר שהעוגה איננה רק משחזרת הרגלים, אלא גם ממסגרת מחדש את המרחב הזר כמרחב אישי ומוכר, ובכך מדגישה את תפקידה של האכילה כפרקטיקה המארגנת סדר, הבחנה וגבולות חברתיים (Douglas, 1972).

מיזם העוגות מגלם מתח מהותי בין סוכנות נשית ובין הפרטת אחריות מוסדית. המחקר מצביע על כך שבמצבי משבר, כאשר מוסדות המדינה נכשלים במתן טיפול הולם, האחריות מועברת בפועל לנשים הפועלות ברשתות לא-פורמליות. תופעה זו מגלמת את מה שטרונטו (Tronto, 2013) כינתה הפרטת העבודה הרגשית – מצב שבו מערכות ציבוריות מסירות את אחריותן לטיפול ולתמיכה רגשית ומעבירות אותה ליחידים, ובפרט לנשים. במקרה שלנו, נשים אופות נדרשו למלא חלל שהותירה המערכת המוסדית. אמנם המדינה סיפקה פתרון לוגיסטי לעקורים – מלון, מחסה ומזון – אך לא התייחסה לצרכים הרגשיים והתרבותיים הייחודיים של משפחות וילדים, כמו עוגות יום ההולדת, ולאמצעים לקיום ריטואלים ואירועים משפחתיים וטקסיים. במצב זה מצאו את עצמן האימהות העקורות מעבירות פעולות אימהיות למיקור חוץ ומפקידות אותן בידי נשים אחרות שפעלו מתוך סולידריות קהילתית. המיזם סיפק מענה לצורך זה, ובה בעת שימר דפוסים מגדריים מסורתיים, שבהם נשים נושאות באחריות לעבודה הרגשית והטיפולית. כך, לצד ביטוי של סוכנות ויצירתיות נשית, המיזם שימר את המבנה הפטריארכלי שבו נשים נדרשות לפתור משברים שמקורותיהם באלימות גברית, בעודן מתמודדות עם מחסור במשאבים ובהכרה מוסדית.

במחקר זה הוצע המונח פונדקאות העוגה לתיאור מצב שבו אם אחת אופה עוגת יום הולדת לילד של אם אחרת. פעולת האפייה, כמו פונדקאות הריונית, היא פעולה אינטימית הכרוכה במגע, בהקשבה ובהתכוונות של אישה לצרכי הייחודיים של ילד שאיננו שלה, אך בד בבד היא שומרת על גבול ברור בין המבצעת ובין מקבלת התוצר, כמו מנגנוני ההפרדה שתועדו במחקר על פונדקאות. פונדקאיות מאמצות שפה רפואית טכנית כדי ליצור נפרדות מן ההיריון, עד כדי מסגור של עצמן כאינקובטור או כתנור, ומדגישות שהילד שייך להורים המיועדים (Teman, 2001). המטפורות של אינקובטור או חממה מקבלות עתה הקשר קולינרי: התנור כרחם מארח, שמתרחש בו תהליך יצירה אישי ומדויק בעקבות הזמנה חיצונית. כמו בפונדקאות, ניתן לזהות גם כאן את הממד של ללדת אם – האופה יוצרת את התשתית לרגע שבו האם העקורה תוכל לממש מחווה אימהית ולסמן נוכחות הורית במרחב מגביל. תהליך זה מדגים עבודה רגשית מורכבת (Hochschild, 1983), שבה האופות מנהלות את רגשותיהן מתוך שמירה על גבולות מקצועיים ורגשיים (Baslington, 2002). הן מתכוונות לצורכי הילד והמשפחה, אך נמנעות מהזדהות מוחלטת כדי להגן על עצמן מעומס רגשי. זאת ועוד, הפונדקאות הקולינרית משקפת סוכנות נשית (Ortner, 2006): נשים פועלות במרחב שבין מגבלות מוסדיות ליכולת יצירתית ומייצרות משמעות ופעולה דרך פרקטיקות טיפול יומיומיות. הפונדקאות הקולינרית משמרת מרחק רגשי ופיזי בין הפועלת ובין האירוע, ובו בזמן טווה חיבור בין המרחב הביתי-אינטימי של האופה למרחב המוסדי-קולקטיבי של המלון.

המושג פונדקאות העוגה גם חושף את המתח המהותי בין סוכנות ובין הפרטת אחריות. כמו פונדקאות הריונית, שבה נשים ממעמד חברתי נמוך נושאות בעבודה הגופנית והרגשית של אחרות, גם כאן עבודת הטיפול מועברת ממערכת עתירת משאבים לנשים פרטיות בעלות יכולת מוגבלת. בתוך כך מתחדדת השאלה מי נושא באחריות ומי נדרש לשאת בעבודת הטיפול בפועל, ומסתמן שהמדינה נסוגה במצבי משבר, בשעה שנשים נדרשות למלא את החלל לא מתוך בחירה, אלא בשל היעדר חלופה. אם כן, הפונדקאות הקולינרית היא גם ביטוי לכישלון מוסדי המוסווה כסולידריות נשית.

ההכרח לקבל סיוע בזמן ממושך והתלות המתמשכת בסיוע עלולים ליצור שחיקה רגשית וזהותית, שכן הנעזרים ניצבים בעמדה של נזקקות ובמצב של הודיה תמידית וחשיפה חוזרת לפגיעות. המחקר מציע אפוא את המושג תשישות הקבלה כתרומה מושגית וטוען

שבמיזם העוגות פותחו דרכי התמודדות עם תשישות זו באמצעות השבת הסוכנות לאימהות: המעבר ממעמד של מקבלות סיוע למזמינות פעילות, האפשרות לעצב את העוגה לפי צורכי הילד ושימור תחושת השליטה בתוך מציאות של אובדן שליטה. מתוך תהליך זה גובש פרוטוקול התערבות אינטואיטיבי, המבוסס על הבנה של דינמיקות טראומה וכולל עקרונות של השבת השליטה; שימוש בעוגנים כרונולוגיים לשבירת הקיפאון של הזמן הטראומטי; הפעלת אמפתיה בד בבד עם שמירה על גבולות; ונסיגה מן ההתערבות עם השגת עצמאות. פרוטוקול זה, שפיתחו נשים, מציע מסגרת התנדבותית מודעת טראומה, העשויה לשמש במצבי פליטות, אסונות וטראומה קולקטיבית, ואנו מציעים לבחון את יישומו כמודל פעולה עתידי.

לסיכום, המחקר מדגים כיצד פרקטיקות אוכל יומיומיות פועלות כמנגנון לשיקום של רצף וסוכנות במצבי עקירה. לצד זאת, המושגים פונדקאות העוגה ותשישות הקבלה מאירים את האופן שבו עבודת טיפול אזרחית מתארגנת בין סולידריות להפרטת האחריות ומצביעים על תפקידן של יוזמות אינטימיות בעיצוב חויית העקירה והאזרחות בחברה הישראלית.

בכותרת מופיעה שורה משיר הילדים השואל שוב ושוב "איפה העוגה?", קריאה של חוסר במציאות הפינני, שההיעדר הפך בה לנקודת מוצא לפעולה, וה"אין" נהפך ל"יש": עוגה שנאפתה, קושטה והובאה, חצתה מרחבים בין בית למלון, בין אובדן לתקווה. מחקר זה מדגים כיצד פעולה קטנה לכאורה עשויה לשאת משמעות רחבה בתהליכים של שיקום ושייכות במצבי עקירה.

רשימת המקורות

אלמוג-בר, מיכל, רון ברקאי וברקת שונים הלוי (2024). **פעילות הארגונים החברתיים בישראל במלחמת חרבות ברזל**. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים, המרכז לחקר החברה האזרחית והפילנתרופיה בישראל.

בן אשר, סמדר ורונית שלו (2012). השפעות ארוכות-טווח של אובדן עמום בקרב ילדי שבויים. **חברה ורווחה** לב(3), 399-375.

בר-און ממון, שני (2025). 'הבית הוא בנפש': הבית בקרב עקורות בעקבות 7.10.23. [/https://adva.org/he/bait-nefesh](https://adva.org/he/bait-nefesh)

- גבועון, ליאורה (2012). "אנחנו יותר משפחה עכשיו": אוכל, אימהות ומשפחה בקיבוץ המופרט. **גילוי דעת** 1, 99-119.
- גוטרייך, רננה (2023). אכלוס מפוני חרבות ברזל במלונות – רקע, נתוני תפוסה ונקודות לדיון. הכנסת: מרכז המחקר והמידע. <https://did.li/PgGgT>
- גרינשטיין, יעל (2025). "מתי נחזור לבית האמיתי אמיתי שלנו?" כיצד תופסים הורים מפונים מיישובי הגליל העליון את המערכות החינוכיות במלחמת חרבות ברזל. **זמן חינוך** 10, 1-23.
- וילצ'נסקי, נעה (2023). טראומת השבת השחורה: קווים לדמותה וכיוונים מנחים להתמודדות. **חברה ורווחה** מג(4), 469-473.
- חג'ל-ברגר, הגר (2024). אתנוגרפיה בהולה: בערבות הזמן האבוד. **קשת** 7, 5-25. <https://did.li/9IjmC>
- לוי-רוטברג, טל (2014). הכמיהה לשותפות: שותפות כעיקרון מתודולוגי במחקר הפמיניסטי. בתוך מיכל קרומר-נבו, מיה לביא-אג'אי, דפנה הקר ולאה שניר (עורכות). **מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 173-191.
- מאיר, הדרה ואלי הולצר (2025). טקס יום ההולדת בגן הילדים: חינוך לאינדיבידואליזם או לקולקטיביזם? **חוקרים @ הגיל הרך** 24, 33-66.
- מנהרדט, יפעת (2023, 17 בנובמבר). אמילי הנד מציינת יום הולדת תשע בשבי החמאס. **ynet**. <https://www.ynet.co.il/laisha/article/sjivqp7et>
- מעודד קראבאנוב, גליה ודורית ארם (2024). פליטים בארצם: הורות ורווחה של הורים מפונים בעקבות אירועי שבעה באוקטובר. **חוקרים @ הגיל הרך** 21, 59-94.
- נוימן, חני (2023). אתגרי התמודדות קהילתיים בקרב המפונים למלונות בתקופת חירום מתמשכת: מבט קדימה. **חברה ורווחה** מג(4), 482-485. <https://did.li/Cmp6q>
- קרומר-נבו, מיכל, מיה לביא-אג'אי, דפנה הקר ולאה שניר (עורכות) (2014). **מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שוהם, חזקי (2023). **למה בר מצווה ובת מצווה? חניכה, מגדר וראווה בתרבויות יהודיות**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- שי, דנה, כרמל בלנק, יעל נבון ויוסי שביט (2024). **ילדים בגיל הרך והוריהם במלחמת "חרבות ברזל": ממצאי סקר אורך לאחר 7 באוקטובר**. ירושלים: מכון טאוב. <https://www.taubcenter.org.il/wp-content/uploads/2024/09/Parent-survey-2-HEB-2024-1.pdf>
- שמואל, איילת (2023). התערבויות נפשיות ראשוניות בזמן חירום: דגשים והנחיות לאנשי טיפול. **בטיפולנט: הקהילה המקצועית**. <https://did.li/Rmp6q>
- שקדי, אשר (2003). **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום**. תל אביב: רמות.

- Avieli, Nir (2012). The collective and the individual in contemporary kibbutz dining rooms. *Hagar: Studies in Culture, Polity and Identities* 10(2), 107–137.
- Baslington, Hazel (2002). The social organization of surrogacy: Relinquishing a baby and the role of payment in the psychological detachment process. *Journal of Health Psychology* 7(1), 57–71. <https://doi.org/10.1177/1359105302007001652>.
- Brun, Cathrine and Anita Fábos (2015). Making homes in limbo? A conceptual framework. *Refuge: Canada's Journal on Refugees* 31(1), 5-18. <https://doi.org/10.25071/1920-7336.40138>
- Carmeli, Yoram S. and Rina Roth (1994). The cake and the plate: Family and community in a kibbutz's Bar-Mitzvah ceremony. *International Journal of Comparative Family and Marriage* 1(2), 48–62.
- Cohen, Roberta and Francis M. Deng (1998). *Masses in flight: The global crisis of internal displacement*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Corbin, Juliet M. and Anselm Strauss (1990). Grounded theory research: Procedures, canons, and evaluative criteria. *Qualitative Sociology* 13(1), 3-21. <https://doi.org/10.1007/BF00988593>
- Douglas, Mary (1972). Deciphering a meal. *Daedalus* 101(1), 61–81.
- Figley, Charles R. (2002). Compassion fatigue: Psychotherapists' chronic lack of self care. *Journal of Clinical Psychology* 58(11), 1433–1441. <https://doi.org/10.1002/jclp.10090>
- Herman, Judith Lewis (1992). *Trauma and recovery: The aftermath of violence – From domestic abuse to political terror*. New York: Basic Books.
- Hochschild, Arlie Russell (1983). *The managed heart: Commercialization of human feeling*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Malkki, Liisa H. (1995). *Purity and exile: Violence, memory, and national cosmology among Hutu refugees in Tanzania*. Chicago: University of Chicago Press.
- Neal, Zachary Paul (2006). Culinary deserts, gastronomic oases: A classification of US cities. *Urban Studies* 43(1), 1-21. <https://doi.org/10.1080/00420980500388728>
- Niederland William G. (1968). Clinical observations on the “survivor syndrome”. *International Journal of Psychoanalysis* 49(2), 313–315.
- Ortner, Sherry B. (2006). *Anthropology and social theory: Culture, power, and the acting subject*. Durham, NC: Duke University Press.
- Palgi, Michal and Shulamit Reinharz (eds.). (2011). *One hundred years of kibbutz life: A century of crises and reinvention*. New Brunswick, NJ: Transaction.

- Ruddick, Sara (2009). On “maternal thinking”. *Women’s Studies Quarterly* 37(3-4), 305-308.
- Shamgar-Handelman, Lea and Don Handelman (1991). Celebrations of bureaucracy: Birthday parties in Israeli kindergartens. *Ethnology* 30(4), 293–312. <https://doi.org/10.2307/377368>
- Shoham, Hizky (2021). It is about time: Birthdays as modern rites of temporality. *Time & Society* 30(1), 78–99. <https://doi.org/10.1177/0961463X20955094>
- Strand, Mattias (2023). Food and trauma: Anthropologies of memory and postmemory. *Culture, Medicine and Psychiatry* 47(2), 466–494. <https://doi.org/10.1007/s11013-022-09785-2>
- Teman, Elly (2001). Technological fragmentation and women’s empowerment: Surrogate motherhood in Israel. *Women’s Studies Quarterly* 29(3-4), 11–34.
- Tronto, Joan C. (2013). *Caring democracy: Markets, equality, and justice* (1st ed.). New York: New York University Press. <https://doi.org/10.18574/9780814770450>
- Turner, Victor W. (1969). Liminality and communitas. In Victor W. Turner (ed.). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 94-130.

משכית הודסמן, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

דוא"ל: hodesman@bgu.ac.il

פרופ' אורטל סלובודין, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

דוא"ל: ortalslo@bgu.ac.il

פרופ' ניר אביאלי, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

דוא"ל: avieli@bgu.ac.il